

УДК: 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.69>

РОЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ВИЯВЛЕННІ ВІДЧУЖЕННЯ ОДНОГО З БАТЬКІВ У СІМЕЙНИХ СПОРАХ

Школьнік С.О.,
аспірант факультету «Правознавства»
ПВНЗ «Європейський університет»
ORCID: 0009-0006-4763-1653
e-mail: sshkoljnik@e-u.edu.ua

Школьнік С.О. Роль психологічної експертизи у виявленні відчуження одного з батьків у сімейних спорах.

Стаття висвітлює теоретичні та практичні аспекти проведення психологічної експертизи у сімейних спорах в контексті наявності обставин відчуження одного з батьків (parental alienation). Новизна цієї статті полягає в тому, що це дослідження заповнює прогалину у врахуванні психологічного аспекту відчуження дитини при вирішенні сімейних спорів і пропонує практичні інструменти для захисту прав дитини та батьків.

У цьому дослідженні проаналізовано сучасні наукові публікації та судову практику, в котрій було зафіксовано випадки відчуження одного з батьків. Проаналізовано юридичні та психологічні особливості цього явища та його вплив на дитину, теоретичне підґрунтя, критерії та практичне застосування результатів експертизи, а також можливість розрізняти справжнє відчуження від обґрунтованого розриву стосунків. Визначено основні ознаки та форми прояву відчуження дитини, а також наголошено на складнощах його розпізнання та доведення в судовому порядку. Вказується на необхідність застосування ефективних механізмів розпізнання цього стану. Підкреслюється потреба врахування маніпулятивного впливу на дитину в судовій практиці та необхідність доповнення законодавства України чітким визначенням відчуження як форми психологічного насильства. Приділено увагу важливості підвищення рівня кваліфікації суддів, юристів, психологів щодо цієї проблематики та забезпечення найкращих інтересів дитини під час розв'язання сімейних спорів.

Результати дослідження мають практичну цінність для психологів, суддів, адвокатів, соціальних працівників та батьків. Вони пропонують інструменти для розпізнання маніпулятивного впливу, підвищення обізнаності про його наслідки та вдосконалення судової практики. Розуміння критеріїв відчуження допоможе експертам та батькам ідентифікувати ознаки проблеми, а також сприятиме підвищенню обізнаності щодо негативних наслідків цього стану, спонукаючи до пошуку професійної допомоги. Включення методики виявлення відчуження у навчальні програми для студентів психологічних та юридичних спеціальностей підвищить їхню компетентність у питаннях розв'язання сімейних спорів.

Ключові слова: сімейне право, участь у вихованні дитини, судово практика, сімейні спори, сімейні правовідносини.

Shkolnik S.O. The role of psychological assessment in detecting parental alienation in family disputes.

The article explores the theoretical and practical aspects of conducting psychological examinations in family disputes involving parental alienation. The novelty of this work is that it fills the gap in considering the psychological dimension of child alienation in family conflicts and offers practical tools to protect the rights of children and parents.

This study analyzes modern scholarly publications and legal precedents where parental alienation has been documented. It examines the legal and psychological features of this phenomenon and its impact on a child, including its theoretical basis, criteria, and the practical application of expert findings. The study also explores how to distinguish genuine alienation from a justified breakdown in a relationship.

The main signs and forms of child alienation are identified, and the difficulties in recognizing and proving it in court are highlighted. The article points to the need for effective mechanisms to detect this condition and emphasizes the importance of considering the manipulative influence on the child in legal practice. It also calls for amending Ukrainian legislation to clearly define alienation as a form of psychological abuse. Special attention is given to the importance of improving the qualifications of judges, lawyers, and psychologists on this issue to ensure the child's best interests are met during family dispute resolution.

The study's findings are of practical value to psychologists, judges, lawyers, social workers, and parents. They offer tools to identify manipulative influence, raise awareness of its consequences, and improve legal practice. Understanding the criteria for alienation will help experts and parents identify signs of the problem and encourage them to seek professional help. Incorporating alienation detection methods into the curricula of psychology and law students will enhance their competence in resolving family disputes.

Key words: family law, child upbringing participation, judicial practice, family disputes, family legal relations.

Постановка проблеми: Відчуження одного з батьків (parental alienation) є надзвичайно гострою та складною проблемою, яка стає актуальною в умовах зростання кількості випадків розірвання шлюбів та сімейних конфліктів. Це психоемоційний стан, при якому дитина необґрунтовано відмовляється від стосунків з одним із батьків під впливом іншого. Він має глибокі та довготривалі негативні наслідки для психоемоційного розвитку дитини. У цій ситуації відчужувач руйнує сімейні зв'язки дитини, порушує формування її здорової особистості, що призводить до травматизації, яка може впливати на її життя в майбутньому. Ігнорування проблеми може призвести до хибних судових рішень у сімейних справах, поглиблення конфлікту та подальшого погіршення емоційного стану дитини. Отже, розробка та застосування ефективних інструментів виявлення відчуження є важливим для захисту найкращих інтересів дитини та батьків у складних сімейних обставинах.

Метою дослідження є аналіз ролі психологічної експертизи у виявленні відчуження одного з батьків у сімейних спорах.

Стан опрацювання проблематики: Дослідження за цим напрямом проводилися Сиракузано А., Бароне Ю., Лісі Г., Ніолу К. [1, с. 231–238], Вільямом Бернетом [2, с. 3–15], Філіпом Маркусом [3], Катериною Радзівіл, [4, с. 167–172]; Шемякіною Н.О. [5, с. 524–540]. Невирішеною частиною загальної проблеми залишається недостатнє врахування судами аспекту відчуження у судовій практиці у сімейних спорах, а також відсутність визначення відчуження як форми психологічного насильства в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу.

Відчуження одного з батьків та його визнання

Parental Alienation Syndrome (PAS) – це термін, введений дитячим психіатром Річардом Гарднером у 1985 році для опису ознак і симптомів, які, на його думку, виявляли діти, відчужені від одного з батьків через маніпуляції з боку іншого батька. Пропоновані симптоми включали надмірний, але необґрунтований страх, неповагу або ворожість до одного з батьків. Гарднер вважав, що набір поведінок, які він спостерігав у деяких сім'ях, залучених до судових спорів щодо опіки над дитиною, може бути використаний для діагностики психологічної маніпуляції або надмірного впливу на дитину з боку одного з батьків, зазвичай іншого з батьків, який може намагатися запобігти подальшим стосункам між дитиною та іншими членами родини після розлуки або розлучення. Проте на сьогодні, синдром відчуження батьків не має статусу визнаного наукового діагнозу або медичного синдрому у провідних міжнародних класифікаціях та судовій практиці [6].

У міжнародній та національній класифікації подібний стан описаний у International Classification of Diseases (ICD-10) (Міжнародний класифікатор хвороб) (МКХ-10) [7] Z63.5 Disruption of family by separation and divorce Estrangement (Розрив родини через розлучення чи відчуження) а також у Класифікаторі хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я НК 025:2021 [8, с. 63] Z63 Інші проблеми, пов'язані з найближчим оточенням, включаючи сімейні обставини.

Код Z63.5 в ICD-10 є кодом для опису життєвої обставини або проблеми, пов'язаної з первинною групою підтримки (сім'єю), а не медичним або психічним розладом. Він допомагає медичним працівникам документувати соціальні детермінанти здоров'я та розуміти ширший контекст

проблем пацієнта. Аналогічно Z63 в Класифікаторі хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я МК 025:2021 є обставиною потенційної небезпеки для здоров'я, пов'язаної з соціально-економічними та психосоціальними обставинами. Таким чином, можна дійти до висновку, що відчуження одного з батьків (parental alienation) визнається у клінічній та правовій практиці як значна та шкідлива проблема, що впливає на добробут дитини.

Відмова від статусу «Синдрому батьківського відчуження (PAS)» з боку фахівців обумовлена відсутністю дослідженої основи для такого діагнозу. Натомість визнання обставини «Відчуження одного з батьків (parental alienation)» уможливорює компетентне втручання з боку суду, експертів і фахівців у дитячій психології. Такий підхід свідчить про розуміння проблеми, оскільки визнання «відчужуючої поведінки» та її серйозного впливу уможливорює необхідні психологічні та юридичні втручання.

Застосування поняття у судовій практиці

Попри відсутність офіційного визнання PAS як синдрому в МК-10 або МК 025:2021, суди в Україні визнають відчуження одного з батьків як явище.

Так, у Рішенні Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 28 вересня 2022 року у справі № 607/10265/22 про притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, суд встановив, що *“...однією з поширених форм маніпуляції в таких спорах є зловживання заходами запобігання та протидії домашньому насильству шляхом неодноразової провокації конфлікту та подальшого виклику поліції. Метою такої маніпуляції є отримання термінового заборонного припису та/або складення протоколу про правопорушення за ст. 173-2 КУпАП, оскільки один з батьків вважає, що факт учинення іншим з батьків домашнього насильства автоматично дискредитує батька (матір) у спорі про визначення місця проживання дитини”*. Суддя звернув увагу на негативне соціальне явище як синдром відчуження одного з батьків (PAS parental alienation syndrome) та *“неприпустимість з боку обох батьків щодо вчинення маніпуляцій з метою використання їх результатів при вирішенні спору щодо визначення місця проживання дитини, оскільки такі маніпуляції можуть призвести до розриву емоційного контакту, наявного між дитиною та батьками, та завдати невинуватної шкоди психологічному здоров'ю самої дитини”*. Суд врахував зазначені обставини та заклав стосовно ОСОБА_1 провадження у справі про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, у зв'язку із відсутністю складу адміністративного правопорушення [9].

У Рішенні від 21 квітня 2023 року у справі № 607/10605/22 про позбавлення батьківських прав та збільшення розміру аліментів Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області врахував наявність доказів, які підтверджують небажання позивача надати відповідачеві можливість спілкуватися з дочкою та створення перешкод для такого спілкування. Суд звернув увагу, що *“Більше того сьогодні дедалі більшої актуальності набуває таке негативне соціальне явище як синдром відчуження одного з батьків (PAS parental alienation syndrome), який виникає у процесі або після вирішення спору про встановлення місця проживання дитини, про участь одного з батьків у вихованні дитини тощо як результат прямих або опосередкованих маніпуляцій одного з батьків щодо другого з батьків”*. Суд частково задовольнив позов щодо збільшення розміру аліментів та відмовив у задоволенні вимог щодо позбавлення батьківських прав [10]. Аналогічні висновки містяться у Рішенні Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 03 березня 2025 року у справі № 607/17475/24 про позбавлення батьківських прав [11].

У Постанові від 14 травня 2024 року у справі № 352/2324/17 за позовом про визначення місця проживання дитини з матір'ю, відібрання дитини від батька, повернення її матері, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати ККС погодився з доводами касаційної скарги, що *«...відчуження дитини від матері є наслідком протиправної поведінки відповідача, який чинив перешкоди позивачу у вихованні та спілкуванні з дитиною»*. Проте, незважаючи на висновок психолога про наявність психологічного індукування з боку батька, спрямованого на відчуження матері, включаючи обмеження контактів, ворожість і перенесення сімейних конфліктів на дитину, суд відмовив у задоволенні позову матері і вказав, що *«...матері потрібно поступово входити в життя дитини і обом батькам дитини необхідно вчиняти активні дії на відновлення зв'язку матері з дочкою задля повноцінного психологічного розвитку дитини»*. Така думка суду є доволі суперечливою, оскільки за активної протидії відчужувача відновлення зв'язку відчуженого батька ускладнене, а досить часто – неможливе. Найкращим розв'язанням в цій ситуації може стати

зобов'язання батька, з яким проживає дитина, до обов'язкової участі разом з дитиною у роботі з психологом з метою відновлення емоційного зв'язку дитини з матір'ю, зі звітуванням до суду та органів опіки і піклування про результат цієї роботи. У подальшому встановлення спільного почергового проживання дитини, як альтернативи розв'язання спору [12].

Сучасні дослідження все частіше підтверджують, що така поведінка є формою психологічного насильства над дітьми, яка має серйозні, довготривалі негативні наслідки для їхнього психічного здоров'я, розвитку та стосунків. Суддя у відставці Єрусалимського суду у сімейних справах (Ізраїль) Філіп Маркус вказує, що *“відчуження одного з батьків є формою психологічного насильства над дитиною. Воно може полягати в необґрунтованих звинуваченнях, що стосовно дитини раніше здійснювалося насильство другим із батьків або в жорстокій та насильницькій поведінці щодо одного з батьків, вселенні дитині відчуття провини, нібито контакт з одним із батьків засмучує другого, нав'язуванні дитині відчуття, що вона перебуває в небезпеці під час відвідування одного з батьків, наданні дитині інформації про позов, необґрунтованих звинуваченнях на адресу баби й діда, а також інших членів сім'ї, у переїзді без попереднього обговорення”* [3].

Проте, наразі законодавство України не містить чіткого визначення відчуження одного з батьків як форми психологічного насильства.

Призначення судово-психологічної експертизи в сімейних справах

Психологічна експертиза є важливим інструментом у судовій практиці України. Вона допомагає встановити психічні особливості, риси характеру, мотивацію та емоційні стани осіб, які мають юридичне значення. Це сприяє ухваленню обґрунтованих судових рішень на основі об'єктивних даних. Особливе значення має правильність проведення психологічної експертизи у сімейних справах, адже це впливає на подальшу долю дитини. Важливим її завданням є розпізнання можливих маніпуляцій з метою відчуження одного з батьків (parental alienation).

Метою дослідження є надання суду науково обґрунтованих висновків, які допоможуть прийняти рішення, що відповідає найкращим інтересам дитини. Об'єктом дослідження в сімейних справах є: дитина, її психологічний стан, волевиявлення, емоційні потреби; батьки або інші особи, що претендують на виховання дитини; взаємовідносини між членами родини, особливо в контексті виховання, опіки, розлучення.

Для визначення того, з ким із батьків буде найкраще проживати дитині, визначення способів участі у вихованні дитини іншим із батьків та наявності відчуження одного з батьків (parental alienation), судом може бути призначена відповідна експертиза. Суд призначає експертизу у справі для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо (частина перша статті 103 ЦПК України). Учасник справи має право подати до суду висновок експерта, складений на його замовлення (частина перша статті 106 ЦПК України) [13].

Зазначена експертиза проводиться у сімейних справах за частиною другою статті 159, частиною першою статті 161, частиною першою пункту 3)-5) статті 164, частиною першою статті 170 Сімейного кодексу України [14]. До компетенції судового експерта-психолога під час виконання судово-психологічної експертизи віднесено визначення можливостей кожного з батьків забезпечити найбільш сприятливий для розвитку та виховання дитини емоційний стан.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень затверджена Наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 № 53/5 дає орієнтовний перелік питань, які варто поставити перед судово-психологічною експертизою у сімейних справах [15]:

1. Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (зазначити, якщо треба, одного чи обох із них), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини?

2. Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного із батьків на психологічний стан та розвиток дитини?

3. Чи має залежність оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих?

Ці питання дають відповіді не тільки на наявність відчуження, але й на ширші аспекти, необхідні для розв'язання спорів щодо виховання та визначення місця проживання дитини, а саме: з'ясування, перебування з ким із батьків забезпечує найкращі інтереси дитини та її стабільний емоційний стан; можливості кожного з батьків щодо створення кращих умов для проживання та виховання дитини.

Вільям Бернет, доктор медицини, Професор у відставці Університету Вандербільта Нешвіль, Теннессі, США запропонував «П'ятифакторну модель» діагностики відчуження одного з батьків шляхом усвідомлення та визначення складових цього психічного стану [2]. П'ятифакторну модель можна вважати надійним інструментом для визначення відчужувальної поведінки. Застосовуючи п'ятифакторну модель, експерт може встановити, що один із батьків вдавався до маніпулятивних методів поведінки, і право проживання з дитиною може бути передано від відчужувача до раніше відчуженого.

П'ятифакторна модель включає такі критерії:

- Фактор 1: дитина чинить опір контактам або взагалі відмовляється контактувати.
- Фактор 2: попередньо існували позитивні відносини між дитиною і відчуженим тепер батьком/матір'ю.
- Фактор 3: відсутність насильства, невиконання батьківських обов'язків або суттєво неякісного виконання батьківських обов'язків з боку відчуженого тепер батька/матері.
- Фактор 4: використання численних моделей поведінки, що сприяють відчуженню, з боку того з батьків, якому дитина надає перевагу.
- Фактор 5: дитина демонструє багато з восьми поведінкових моделей відчуження, описаних автором.

П'ятифакторна модель є набором критеріїв, які експерт може використати як інструмент або рамку для відповіді на попередні питання. Вона дозволяє експерту систематизувати свої спостереження та висновки під час оцінки сім'ї. Важливо пам'ятати, що це модель для виявлення ситуації відчуження, а не медичний діагноз у сенсі ICD-10 або МК 025:2021. Експерт не «діагностує» (parental alienation), а за цією моделлю констатує наявність ознак проблеми відповідно до запропонованих критеріїв. Застосування цієї моделі вимагає глибоких знань психології розвитку дитини, сімейної психології, а також досвіду в судовій психології. Експерт повинен вміти збирати інформацію з різних джерел, інтерпретувати її, розпізнавати справжнє відчуження від обгрунтованої відмови від контакту.

Під час відчуження одного з батьків, дитина часто виражає неприязнь, ворожість або навіть страх до того батька, від якого її відчужують. Вона може відмовлятися від будь-яких контактів, а також виправдовувати дії того з батьків, хто її відчужує. Нерідко діти починають використовувати стереотипні та неправдиві звинувачення на адресу відчуженого батька та демонструвати емоційну холодність або байдужість до нього. Цей перелік ознак не є вичерпним і може змінюватися в залежності від віку дитини, обставин конфлікту між батьками тощо.

У контексті сімейних спорів важливо розмежовувати відчуження одного з батьків (parental alienation), що є наслідком маніпулятивного впливу, від обгрунтованої відмови дитини від спілкування з одним із батьків. Остання ситуація виникає, коли дитина має вагомі, об'єктивні причини для небажання контактувати, і це не є результатом впливу іншого батька.

Причини обгрунтованої відмови дитини від спілкування з батьком можуть включати:

- Насильство або жорстоке поводження з дитиною;
- Систематичне невиконання одним із батьків своїх обов'язків щодо виховання дитини;
- Шкідливі звички або девіантна поведінка: наявність у одного з батьків залежностей (алкогольна, наркотична), агресивна поведінка, кримінальна діяльність, що створює небезпеку для дитини або негативно впливає на її психологічний стан та розвиток.
- Нездатність забезпечити дитині адекватні умови для спілкування, ігнорування потреб дитини під час зустрічей.
- Пряме вираження дитиною власних бажань у старшому віці, коли дитина надає більшу перевагу проведенню часу з однолітками чи займається власними хобі, за умови, що це не супроводжується негативними емоціями до батька та не є результатом маніпуляцій.

Висновок психолога має ґрунтуватися на поясненнях обох батьків, а також документах, наданих обома сторонами. Психолог має дослідити матеріали справи, яка переглядається, особисто поспілкуватися з малолітньою дитиною. Психологу варто застосовувати опитувальник, який зможе допомогти визначити можливості батьків щодо виховання дитини з врахуванням її найкращих інтересів та встановити відчуження одного з батьків за його наявності.

Висновок психолога може бути визнаний неналежним доказом у справі. Так, у Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 23 грудня 2020 року у справі № 712/11527/17, у якій був спір між батьками про визначення місця

проживання дитини, суд зазначив, що: «Взявши до уваги висновок спеціаліста за результатами проведення психологічного дослідження від 18 червня 2019 року № 04/19, виконаного юридичним психологом ОСОБА_13, апеляційний суд не врахував, що такий висновок психолога ґрунтується на поясненнях матері, а також окремих письмових документах, наданих лише однією стороною - ОСОБА_2; у психолога не перебували у дослідженні матеріали справи, яка переглядається, психолог особисто не спілкувалася з малолітньою дитиною та батьком дитини. Висновок психолога містить загальні висновки про зв'язок матері з дитиною такого віку без урахування фактичних обставин цієї справи, яка переглядається. Отже, такий висновок психолога не містить інформацію щодо предмета доказування, а тому не може бути належним доказом у цій справі» [16].

Висновки та пропозиції. За результатами проведеного дослідження можна дійти висновку, що ефективний захист прав батьків та найкращих інтересів дитини у сімейних спорах, особливо в умовах відчуження одного з батьків, потребує комплексних змін як у законодавстві, так і у судовій практиці України.

З метою врахування аспекту відчуження одного з батьків у судовій практиці необхідно внести зміни до Сімейного кодексу України, доповнивши його таким чином: при розгляді справ за частиною другою статті 159, частиною першою статті 161, частиною першою пункту 3)-5) статті 164, частиною першою статті 170 Сімейного кодексу України суди зобов'язані враховувати наявність ознак відчуження як фактору, що може завдавати шкоди психологічному здоров'ю дитини.

Верховному Суду необхідно звернути увагу суддів у судах нижчих інстанцій на те, що в судовій практиці краще застосовувати поняття «Відчуження одного з батьків» (parental alienation), оскільки «Синдром батьківського відчуження (PAS)» не визнаний науковою спільнотою.

З метою вдосконалення законодавства, доцільно внести до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зміни, якими запровадити визначення відчуження одного з батьків (parental alienation), як форми психологічного насильства над дитиною та відчуженням батьком.

Для забезпечення об'єктивності отриманих результатів потрібно стандартизувати методику проведення психологічної експертизи та розпізнання ознак маніпулятивного впливу з метою відчуження.

Створення відповідних рекомендацій допоможе суддям, адвокатам, психологам та соціальним працівникам враховувати відчуження одного з батьків у сімейних справах. Рекомендації повинні містити ознаки таких маніпуляцій (наприклад, систематичне обмеження спілкування дитини з одним із батьків, наклеп, формування негативного образу) та методи оцінки психологічного стану дитини (залучення психологів, соціальних працівників).

Включення терміну відчуження одного з батьків до законодавства та судової практики сприятиме захисту права дитини на спілкування з обома батьками, зменшенню наслідків батьківських маніпуляцій та підвищенню якості судових рішень у сімейних спорах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сиракузано, А., Бароне, Ю., Лісі, Г., Ніолу, К. Синдром батьківського відчуження або відчужена поведінка батьків: розлад: критичний огляд = Parental alienation syndrome or alienating parental relational behaviour disorder: A critical overview. *Journal of Psychopathology*. 2015. Vol. 21. P. 231–238. URL: https://www.researchgate.net/publication/290455252_Parental_alienation_syndrome_or_alienating_parental_relational_behaviour_disorder_A_critical_overview (дата звернення: 21.06.2025).
2. Бернет, В. П'ятифакторна модель для діагностики батьківського відчуження. *Feedback – the Journal of the Family Therapy Association of Ireland*. 2020. № 6 (Summer). С. 3–15. URL: <https://www.wisconsinfathers.org/5%20factors.pdf> (дата звернення: 21.06.2025).
3. Маркус, Ф. Відчуження одного з батьків – це психологічне насильство над дитиною: [вебінар]. Верховний Суд. 9 груд. 2020 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1058503> (дата звернення: 21.06.2025).
4. Радзівіл, К. Відчуження дитиною одного з батьків як психологічний феномен: науково-теоретичне обґрунтування. *Вісник Львівського університету*. Серія: психологічні науки. 2021. Вип. 11. С. 167–172. URL: http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/11_2021/21.pdf (дата звернення: 21.06.2025).

5. Шемякіна, Н.О. Феномен «синдрому відчуження одного з батьків» як вид психологічного насильства над дитиною в сім'ї. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2024. Т. 1, № 12. С. 524–540. URL: https://journals.urau.ua/vsgf_pstu/article/view/320594/311198 (дата звернення: 21.06.2025).
6. Parental alienation syndrome. Wikipedia: [електронна енциклопедія]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Parental_alienation_syndrome (дата звернення: 21.06.2025).
7. World Health Organization. International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 10th Revision (ICD-10). URL: <https://icd.who.int/browse10/2019/en#/Z61.0> (дата звернення: 21.06.2025).
8. Міністерство охорони здоров'я України. Національний класифікатор України. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я НК 025:2021. Київ, 2021. 100 с. (або вказати загальну кількість сторінок документа). URL: <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/nacizionalnyj-klassyfikator-nk-025.pdf> (дата звернення: 21.06.2025).
9. Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області. Постанова від 28 вересня 2022 р. у справі № 607/10265/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106540140> (дата звернення: 21.06.2025).
10. Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області. Рішення від 21 квітня 2023 р. у справі № 607/10605/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110710854> (дата звернення: 21.06.2025).
11. Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати КЦС. Постанова від 14 травня 2024 року у справі № 352/2324/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119168272> (дата звернення: 21.06.2025).
12. Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області. Рішення від 03 березня 2025 р. у справі № 607/17475/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126109641> (дата звернення: 21.06.2025).
13. Верховна Рада України. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 21.06.2025).
14. Верховна Рада України. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 21.06.2025).
15. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 21.06.2025).
16. Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати КЦС. Постанова від 23 грудня 2020 р. у справі № 712/11527/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93835748> (дата звернення: 21.06.2025).